

รายงานการวิจัย
เรื่อง

การศึกษาภูมิปัญญาาระบบการเกษตรลุ่มน้ำมูล
(A Study of Indigenous Wisdom on Agricultural
System at the Moon River Basin)

โดย

อาจารย์บุญญฤทธิ์ มุ่งจงกลาง
รองศาสตราจารย์ ดร.สัจจา บรรจงศิริ
รองศาสตราจารย์บำเพ็ญ เขียวหวาน
ปาลีรัตน์ การดี

การวิจัยครั้งนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากงบประมาณแผ่นดิน

ประจำปี 2552

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช

ชื่อโครงการวิจัย การศึกษาภูมิปัญญาระบบการเกษตรลุ่มน้ำมูล

ชื่อผู้วิจัย บุญญฤทธิ์ มุ่งจงกลาง สัจจา บรรจงศิริ บำเพ็ญ เขียวหวาน และปาลีรัตน์ การดี

ปีที่ทำการวิจัย 2552

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสภาพการทำการเกษตรของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูล 2) ศึกษาภูมิปัญญาระบบการเกษตรของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูล 3) ศึกษารวบรวมและจัดทำฐานข้อมูลภูมิปัญญาระบบการเกษตรของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูล 4) ศึกษาหาแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิปัญญาระบบการเกษตรของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูล และ 5) ศึกษาข้อเสนอแนะในระดับปฏิบัติและระดับนโยบายในการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิปัญญาระบบการเกษตรของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูล

ประชากร ได้แก่ ประชาชนชาวบ้าน/เกษตรกรตัวอย่าง กลุ่ม/เครือข่าย/องค์กรพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้อง นักวิชาการภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาระบบการเกษตรที่อยู่ในเขตลุ่มน้ำมูล เลือกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง การศึกษาข้อมูลใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกและบันทึกภาพเคลื่อนไหว กับกลุ่มเกษตรกรและประชาชนชาวบ้าน จำนวน 15 ตัวอย่าง นำข้อมูลที่ได้จัดการสนทนากลุ่มและสัมมนา ระดมสมอง นำข้อมูลทั้งหมดมาจำแนกเป็นหมวดหมู่ วิเคราะห์เนื้อหา เปรียบเทียบ วิเคราะห์ความสัมพันธ์ และศึกษาความเป็นเหตุและผล

ผลการวิจัย พบว่า 1) สภาพการทำการเกษตรของพื้นที่ลุ่มน้ำมูล มีพื้นที่ทำการเกษตรทั้งหมด 49,484.73 ตารางกิโลเมตร มีพื้นที่เหมาะสมกับการเพาะปลูก 35,644.74 ตารางกิโลเมตร เหมาะสมสำหรับปลูกข้าว 28,971.66 ตารางกิโลเมตร เหมาะสมสำหรับปลูกพืชผัก 0.76 ตารางกิโลเมตร เหมาะสมสำหรับปลูกพืชไร่ 6,614.55 ตารางกิโลเมตร เหมาะสมสำหรับปลูกไม้ผลไม้ยืนต้น 57.77 ตารางกิโลเมตร พื้นที่ผลิตส่วนใหญ่อยู่บริเวณที่ราบตอนกลางของพื้นที่ลุ่มน้ำ พื้นที่ปลูกข้าวและพืชผักได้ปลูกบนพื้นที่ที่มีศักยภาพดีอยู่แล้ว สำหรับพืชไร่และไม้ผลไม้ยืนต้นยังปลูกบนพื้นดินที่ไม่มีความเหมาะสม 2) ภูมิปัญญาระบบการเกษตรของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูล เป็นระบบเกษตรผสมผสานทั้งหมด ที่มีรูปแบบทั้งเกษตรอินทรีย์ เกษตรธรรมชาติ พุทธเกษตร เกษตรปราณีต และเกษตรทฤษฎีใหม่ ที่ส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการมีแหล่งน้ำ การใช้ปัจจัยการผลิตภายในฟาร์ม การสร้างความหลากหลายทางชีวภาพ มีภูมิปัญญาที่เป็นเทคนิควิธีการปฏิบัติในการทำระบบการเกษตร ที่เกี่ยวกับการผลิตปุ๋ยอินทรีย์ น้ำหมักชีวภาพ สารสมุนไพร น้ำส้มควันไม้ และเทคนิควิธีการปลูกพืชเลี้ยงสัตว์และการประมงหลายชนิด 3) การรวบรวมและจัดทำฐานข้อมูลภูมิปัญญาระบบการเกษตรของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูลจากประชาชนชาวบ้าน

และเกษตรกรตัวอย่าง 15 รายที่คัดเลือกเฉพาะภูมิภาคที่โดดเด่น โดยจัดทำในรูปแบบของ VCD เพื่อ
 สดวกและง่ายต่อการค้นคว้าและเผยแพร่ 4) แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิภาคเกษตร
 ของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูลที่สำคัญ ได้แก่ การมีองค์กรทำหน้าที่ กำกับดูแลและควบคุม การมีกองทุน โดย
 แนวทางการอนุรักษ์ประกอบด้วย การสร้างจิตสำนึกและค่านิยม การภูมิภาค และการเรียนรู้และ
 ถ่ายทอด สำหรับแนวทางการฟื้นฟู และพัฒนา มีดังนี้ (1) ค้นหาและเลือกสรรนำมาพัฒนา ปรับปรุง
 และประยุกต์ให้เหมาะสม (2) เสริมสร้างการเรียนรู้ในทุกระดับ (3) เผยแพร่แลกเปลี่ยน โดยการส่งเสริม
 และสนับสนุนให้เกิดการเผยแพร่และแลกเปลี่ยน (4) เสริมสร้างปราชญ์ท้องถิ่น (5) การมีส่วนร่วมในการ
 อนุรักษ์ภูมิภาค 5) ข้อเสนอแนะในระดับปฏิบัติและระดับนโยบายในการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิภาค
 ระบบเกษตรของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูล มีดังนี้ (1) ข้อเสนอแนะในระดับนโยบาย มีดังนี้ ลักษณะของ
 นโยบายควรสอดคล้องกับสถานการณ์และแผนพัฒนาประเทศ ที่อยู่บนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
 ความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรและ ทรัพยากรธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ ปลูกฝัง และสร้าง
 ความตระหนักในด้านการมีจิตสาธารณะ/จิตอาสา ความรู้ที่มีคุณธรรมกำกับ และนโยบายการสนับสนุน
 ส่งเสริมศูนย์ปราชญ์ (2) ข้อเสนอแนะในระดับปฏิบัติการ มีดังนี้ นักส่งเสริมต้องปรับมุมมองและวิธีคิด
 ทั้งต่อบทบาทหน้าที่ เป้าหมายและวิธีคิดต่อเกษตรกร ยึดชุมชนเป็นหลัก ปรับกระบวนการทำงาน
 ระหว่างเจ้าหน้าที่กับประชาชน ภาครัฐ/เครือข่าย หน่วยงานเกี่ยวข้อง และส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชน

คำสำคัญ: ภูมิภาคเกษตรระบบการเกษตรลุ่มน้ำมูล

Project Title: A Study of Indigenous Wisdom on Agricultural System at the Moon River Basin

Researchers: Boonyarit Moongjongklang Sujja Banchongsiri Bumpen Kaewwan and Paleerat Karndee

Year of Research: 2014

Abstract

The purposes of this qualitative research were to 1) study agricultural circumstance at the Moon River basin 2) study indigenous wisdom on agricultural system at the Moon River basin 3) study, collect and prepare database of indigenous wisdom on agricultural system at the Moon River basin 4) study and seek conservation guidelines and develop indigenous wisdom on agricultural system at the Moon River basin and 5) study recommendations at practice and policy level for conservation and development of indigenous wisdom on agricultural system at the Moon River basin.

The population comprised farmers/village scholars, groups/network/relevant private development organizations, academicians from public and private sector involved with indigenous wisdom on agricultural system at the Moon River basin. The samples were selected by purposive sampling during the visit to study data obtained from the field survey. The research instruments were in-depth interviews and taking movement photos from a number of 15 samples of farmers and village scholars group. Based on data obtained, focus group and brainstorm seminar were organized accordingly. All of the obtained data was categorized, contents analyzed, compared, relationship analyzed and studied its rationale.

The research findings were as follows. 1) Agricultural circumstance at the Moon River basin; the entire agricultural area was 49,484.73 km², out of 35,644.74 km² was suitable for planting, 28,971.66 km² was suitable for rice cultivation, 0.76 km² was suitable for vegetable crops, 6,614.55 km² was suitable for field crops, and 57.77 km² was suitable for perennial fruit trees. Most of the production area was on plain in the middle of the river basin. Rice cultivation and vegetable crops were planted in potential land while field crops and perennial fruit trees were planted in unsuitable

soil. 2) Indigenous wisdom on agricultural system at the Moon River basin; all was integrated farming system which included both organic farming, natural farming, Buddhist farming, delicate farming and new theory farming that significantly placed emphasis upon water resource, use of existing production factors in the farm, building biodiversity, with indigenous wisdom as technique for practical method in conducting agricultural system relating to producing organic fertilizer, bio extract, herbal substance, wood vinegar including technique as method for cultivation, animal husbandry and also several kinds of fishery. 3) Collection and preparation the database of indigenous wisdom on agricultural system at the Moon River basin from a number of 15 selected village scholars and prototype farmers' outstanding wisdom which was later on transferred in VCD for easy and convenient search and dissemination. 4) Key conservation guidelines and development of indigenous wisdom on agricultural system at the Moon River basin were identified as existing organization to take charge in supervising and controlling; existing fund with conservation guidelines in raising awareness and value, wisdom, learning and transfer. Restoration and guidelines development included as follows. (1) Search and select to develop, improve and apply appropriately. (2) Enhance learning approach at all levels. (3) Publicize and share by promoting and encouraging to broadly publicize and share. (4) Promote building new local scholars. (5) Participation in indigenous wisdom conservation. 5) Recommendations at practice and policy level for conservation and development of indigenous wisdom on agricultural system at the Moon River basin were made as follows. (1) Recommendations at policy level: the policy characteristics should be in line with situation and the country's development plan on the basis of sufficiency economy, relationship between farmers and natural resources relating to campaign, implantation and raising awareness of public mind/volunteer spirit, knowledge associated with virtue as well as the policy promoting scholars' center. (2) Recommendations at practice level: agricultural extensionists must adjust their perspectives and thinking method toward role, duty, target and thinking method over farmers by adhering to community-based, adjust their

work performance between authorities and the people, affiliated members/network, relevant work offices and also promote community learning.

Keyword: Indigenous Wisdom on Agricultural System at the Moon River Basin

คำนำ

ปัจจุบันนี้การทำการเกษตรได้มุ่งเน้นเพื่อการค้า เป็นการใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอกเป็นหลัก เกษตรกรส่วนใหญ่โดยเฉพาะรายย่อยต้องประสบกับปัญหาต่างๆ มากมาย เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวเกษตรกรบางส่วนโดยเฉพาะที่รู้จักกันในนามปราชญ์ชาวบ้านได้พยายามฟื้นฟูและพัฒนาการทำการเกษตรที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ และพื้นที่ของตนเอง จนกลายเป็นภูมิปัญญาระบบการเกษตรที่เน้นการพึ่งพาตนเอง และแก้ปัญหาจากการทำการเกษตรสมัยใหม่ได้สำเร็จ คณะผู้วิจัยจึงได้จัดทำโครงการวิจัยเรื่อง การศึกษาภูมิปัญญาระบบการเกษตรลุ่มน้ำมูลครั้งนี้ซึ่งได้ทำศึกษาในพื้นที่ภายในเขตลุ่มแม่น้ำมูลซึ่งเป็นแหล่งผลิตทางการเกษตรที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศไทย ในการวิจัยครั้งนี้ได้มีกลุ่มตัวอย่างจำนวน 5 จังหวัด ซึ่งเป็นจังหวัดที่แม่น้ำมูลไหลผ่านได้แก่ จังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี เพื่อหาคำตอบหรือผลการวิจัยดังต่อไปนี้

1. สภาพการทำการเกษตรของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูล
2. ภูมิปัญญาระบบการเกษตรของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูล
3. การรวบรวมและจัดทำฐานข้อมูลภูมิปัญญาระบบเกษตรของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูล
4. แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิปัญญาระบบเกษตรของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูล
5. ข้อเสนอแนะในระดับปฏิบัติและระดับนโยบายในการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิปัญญาระบบเกษตรของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูล

อย่างไรก็ตามคณะผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าการวิจัยครั้งนี้คงได้มีส่วนช่วยในการอนุรักษ์ พัฒนา และถ่ายทอดภูมิปัญญาระบบการเกษตรในพื้นที่ลุ่มน้ำมูลให้แก่ผู้สนใจทั่วไป

คณะผู้วิจัย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
คำนำ	จ
สารบัญ	ฉ
สารบัญตาราง	ซ
บทที่ 1 บทนำ	1
ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำวิจัย	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
ขอบเขตของการวิจัย	3
ทฤษฎี สมมติฐาน หรือกรอบแนวคิดของโครงการวิจัย	3
กรอบการดำเนินการวิจัย	4
คำจำกัดความ	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	5
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	7
ภูมิปัญญา	7
ระบบการเกษตร	9
แนวคิดการพัฒนาระบบเกษตร	22
สภาพภูมินิเวศของกลุ่มน้ำมูล	28
การอนุรักษ์ภูมิปัญญา	39
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	43
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	46
ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	46
วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลและเครื่องมือวิจัย	47
การเก็บรวบรวมข้อมูล	48
การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล	49
สถานที่ทำการวิจัย	49

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	50
สภาพการทำการเกษตรของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูล	50
ภูมิปัญญาระบบการเกษตรของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูล	54
การรวบรวมและจัดทำฐานข้อมูลภูมิปัญญาระบบเกษตรของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูล	60
แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิปัญญาระบบเกษตรของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูล	65
ข้อเสนอแนะในระดับปฏิบัติและระดับนโยบายในการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิปัญญา ระบบเกษตรของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูล	66
บทที่ 5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	68
ตอนที่ 1 สรุปผลการศึกษา	68
ตอนที่ 2 อภิปรายผล	75
ตอนที่ 3 ข้อเสนอแนะ	76
บรรณานุกรม	79
ภาคผนวก	81
เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล (แบบสำรวจภูมิปัญญาระบบเกษตร)	82
การประชุมที่มนักวิจัยและผู้ที่เกี่ยวข้อง	88
การลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูล	90

สารบัญตาราง

	หน้า	
ตารางที่ 2.1	แสดงการจัดการไร่นาของเกษตรกรทางเลือกประเภทต่างๆ 5 รูปแบบ	21
ตารางที่ 2.2	การเปรียบเทียบแนวทางการพัฒนาแนวอุตสาหกรรมนิยมกับการพัฒนา แนวนิเวศ	25
ตารางที่ 2.3	การเปรียบเทียบแนวทางการพัฒนาแนวอุตสาหกรรมนิยม กับการ พัฒนาแนวพุทธ	27
ตารางที่ 3.1	แสดงกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาวิจัย	46
ตารางที่ 4.1	ตารางแสดงชนิดดินตามความเหมาะสมของการปลูกพืช	51
ตารางที่ 4.2	การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินในลุ่มน้ำมูล	51
ตารางที่ 4.3	ตารางเปรียบเทียบพื้นที่การเกษตรกับพื้นที่ที่มีศักยภาพสำหรับการ พัฒนาเกษตรชลประทาน	52

